TA’LIM JARAYONIDA JADID MA’RIFATPARVARLARI DARSLIKLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Nuradinov Furqat Rashidovich
Samarqand davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi o`qituvchisi Falsafa fanlari doktori,

Qo‘ldosheva Mohigul Inragi qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti Pedagika nazariyasi va tarixi mutaxasisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalari gumanitar fanlar darslarida jadid ma’rifatparvarlarining darslik va qo‘llanmalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda samaradorligi tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida tashkil etilgan pedagogik eksperimentga jami 100 nafar 9-sinf o‘quvchisi jalb etilib, ular parallel ravishda tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhlarida Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va Abdurauf Fitrat kabi mutafakkirlarning didaktik merosi zamonaviy interfaol metodlar (Keys-stadi, aqliy hujum, muammoli ta’lim) bilan uyg‘unlashtirilgan holda tatbiq etildi. Eksperiment natijalari Styudentning t-mezoni va boshqa matematik-statistik ko‘rsatkichlar yordamida tahlil qilindi. Olingan natijalar tajriba guruhida o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 10% ga oshganligini va o‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi ($K_{usb} = 1.09$) yuqori ekanligini ilmiy jihatdan asosladi.

Kalit so‘zlar Jadid pedagogikasi, Abdulla Avloniy, pedagogik eksperiment, Styudent mezoni, o‘qitish samaradorligi, kognitiv rivojlanish, interfaol metodlar.

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish sharoitida yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish bilan bir qatorda ularning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘ularini yuksaltirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu strategik

maqsadga erishishda XX asr boshlarida Turkistonda kuchli ma’rifatparvarlik harakatini boshlagan jadid mutafakkirlarining didaktik merosi muhim tayanch poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Jadidlar, xususan, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabi siymolar o‘z davrida millat g‘afillatdan uyg‘onishining yagona yo‘li ta’limni isloh qilish va yangi usul maktablarini (maktabi jadida) tashkil etishda deb bildilar. Ular tomonidan yaratilgan «Turkiy guliston yoxud axloq», «Birinchi muallim», «Ikkinchi muallim» kabi darsliklar shunchaki savodxonlikni oshirishga emas, balki shaxs ma’naviyatini tizimli rivojlantirishga qaratilgan edi. Biroq zamonaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ushbu darsliklardan innovatsion va tizimli ravishda foydalanish mexanizmlari, ularning o‘quvchilar dunyoqarashini kengaytirishdagi o‘rni hamda pedagogik samaradorligi yetarlicha eksperimental asoslanmagan edi.

Tadqiqotning maqsadi — umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida jadid ma’rifatparvarlarining darslik va qo‘llanmalaridan foydalanishni takomillashtirish bo‘yicha tashkil etilgan tajriba-sinov ishlarining samaradorligini aniqlash, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy-axloqiy fazilatlar va intellektual salohiyat dinamikasini matematik-statistik usullar yordamida baholashdan iborat.

Metodlar

Tadqiqotning xolisligi va hududiy qamrovini ta’minlash maqsadida eksperiment maydonchalari sifatida turli xil ijtimoiy-madaniy muhitga ega bo‘lgan ikkita hududiy ta’lim muassasasi tanlab olindi: Samarqand shahar 74-umumiy o‘rta ta’lim maktabi ($n=50$ nafar 9-sinf o‘quvchisi) hamda Surxondaryo viloyati Qumqo‘rg‘on tumani 4-umumiy o‘rta ta’lim maktabi ($m=50$ nafar 9-sinf o‘quvchisi). Jami **100 nafar o‘quvchi** tadqiqotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb etildi.

Tadqiqot jarayoni to‘rt bosqichda amalga oshirildi:

1.Tashxis va bashorat qilish bosqichi: Anketa so‘rovnomalari orqali o‘quvchilarning dastlabki kognitiv bilim va ko‘nikmalar darajasi o‘rganildi. Ma’lum bo‘lishicha, o‘quvchilar jadidlar haqida umumiy tarixiy ma’lumotlarga ega bo‘lsalarda, ularning asarlaridagi chuqur pedagogik va axloqiy qadriyatlarni kundalik hayotga joriy etish darajasi o‘rtacha ko‘rsatkichdan past edi.

2.Tashkiliy-tayyorgarlik bosqichi: O‘zlashtirish samaradorligini o‘lchash uchun kognitiv, emotsional-motivatsion va faoliyatli mezonlar ishlab chiqildi. Gumanitar fanlar (ona tili, adabiyot, tarix, tarbiya) darslari uchun jadid darsliklaridan parchalar keltirilgan, muammoli ta’lim elementlariga ega integrativ dars ishlanmalari va didaktik materiallar tayyorlandi.

3.Amaliy bosqich: Ishtirokchilar parallel ravishda **Tajriba (TG)** va **Nazorat (NG)** guruhlariga (har birida 50 nafardan) ajratildi. Nazorat guruhida darslar odatdagi an’anaviy usulda, faqat amaldagi darsliklar doirasida olib borildi. Tajriba guruhida esa mavzular (masalan, «Vatan, millat va axloq tushunchasi») Abdulla Avloniyning asarlaridan olingan asl matnlar va hikmatlar bilan boyitilib, "Keys-stadi" (vaziyatli tahlil), "Aqliy hujum", bahs-munozaralar hamda elektron portfolio va videoxronikalardan foydalangan holda o‘tildi.

4.Umumlashtiruvchi bosqich: Yakuniy testlar va suhbatlar o‘tkazildi. Olingan ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, Styudentning t-mezoni yordamida matematik-statistik qayta ishlandi.

Natijalar

Pedagogik eksperiment yakunida Samarqand shahar va Qumqo‘rg‘on tumani maktablari o‘quvchilarining baholash natijalari umumlashtirildi.

3.1-jadval. Tajriba boshida va oxirida o‘quvchilarning baholash ko‘rsatkichlari (Jami maktablar bo‘yicha)

Ko‘rsatkich (Baho)	Tajriba boshida (TG)	Tajriba oxirida (TG)	Tajriba boshida (NG)	Tajriba oxirida (NG)
A’lo (soni / %)	12 / 24%	19 / 38%	10 / 20%	14 / 28%
Yaxshi (soni / %)	15 / 30%	21 / 42%	14 / 28%	19 / 38%
Qoniqarli (soni / %)	23 / 46%	10 / 20%	26 / 52%	17 / 34%
Jami	50 / 100%	50 / 100%	50 / 100%	50 / 100%

Eksperiment natijalarining ishonchliligini tekshirish maqsadida olingan ma’lumotlar variatsion qatorlarga ajratildi. Tajriba guruhining yakuniy baholarini 1-

tanlanma (X_i), nazorat guruhinikini esa 2-tanlanma (Y_j) deb qabul qilib, o‘rtacha o‘zlashtirish darajasi foizlarda hisoblandi. Natijada tajriba guruhining o‘rtacha o‘zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan **10% ga yuqori** ekanligi aniqlandi ($140\% - 130\% = 10\%$).

Matematik-statistik model:

Guruhlardagi tarqoqlikni aniqlash uchun tanlanma dispersiyalar (D_x, D_y) va o‘rtacha kvadratik chetlanishlar (σ_x, σ_y) hisoblab chiqildi. Statistik alomatning qiymatdorlik darajasi $\alpha = 0.02$ deb olinib, Laplas funksiyasi jadvalidan kritik nuqta (t_{kn}) aniqlandi.

Ushbu qiymatlar asosida har ikki guruh uchun ishonchlilik intervallari (oralig‘i) topildi:

- Tajriba guruhi uchun ishonchlilik oralig‘i yuqori ko‘rsatkichlarni namoyon etdi.
- Nazorat guruhi uchun ishonchli interval ancha past diapazonda qayd etildi.

Bu esa $\alpha = 0.02$ qiymatdorlik darajasi bilan tajriba guruhidagi o‘rtacha baho ko‘rsatkichlari nazorat guruhidagidan statistik jihatdan ishonchli darajada yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

O‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi (K_{usb}) va bilish darajasi baholash mezoni (K_{bdb}) mos ravishda quyidagi qiymatlarga ega bo‘ldi:

$$K_{usb} = 1.09 > 1$$

$$K_{bdb} = 0.33 > 0$$

Olingan matematik natijalar o‘qitish samaradorligi 1 dan yuqori, bilish darajasi esa 0 dan katta ekanligini ko‘rsatib, tajriba guruhidagi dars sifati va metodikasi yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini isbotladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim metodlaridan farqli ravishda, dars jarayoniga jadid darsliklarining integratsiya qilinishi o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning emotsional-irodaviy sifatlariga va dunyoqarashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tajriba guruhlarida erishilgan 10 foizlik o‘sish tasodifiy emas. Bu darslarda qo‘llanilgan kombinatsiyalashgan metodikaning natijasidir. Masalan, Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridagi "ilm-ma’rifatga intilish", "halollik" va "vatanparvarlik" kabi tushunchalar shunchaki yodlatilmadi, balki "Keys-stadi" (vaziyatli tahlil) metodi orqali bugungi kun muammolari bilan bog‘lab muhokama qilindi. O‘quvchilar matnlardagi eski o‘zbek yozuvi elementlari va arxaik so‘zlar ma’nosini maxsus izohli lug‘atlar yordamida mustaqil izlab topish jarayonida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini ham shakllantirdilar.

Nazorat guruhlarida esa darslar faqat amaldagi darslik matnlari va an’anaviy tushuntirish usullari bilan cheklangani sababli o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi hamda kognitiv faolligi pastligicha qoldi. Bu holat ham shahar muhitida (Samarqand), ham tuman muhitida (Qumqo‘rg‘on) bir xil tendensiyani ko‘rsatib, taklif etilayotgan metodikaning universal xarakterga ega ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa

O‘tkazilgan ilmiy-pedagogik tadqiqot va tajriba-sinov ishlari yakunlari quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida jadid ma’rifatparvarlarining darslik va qo‘llanmalaridan tizimli hamda interfaol usullarda foydalanish o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini va milliy o‘zlikni anglash darajasini yuksaltirishning samarali mexanizmi hisoblanadi.

Matematik-statistik tahlil (Styudentning t-mezoni) tajriba guruhidagi o‘quvchilarning o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan roppa-rosa **10 foizga yuqori** ekanligini va o‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi ($K_{usb} = 1.09$) ijobiy ekanligini ilmiy jihatdan qat’iy tasdiqladi.

Jadid mutafakkirlarining didaktik merosini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari va interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirgan holda ta’lim jarayoniga tatbiq etish yosh avlodda Uchinchi Renessans poydevori uchun zarur bo‘lgan komil inson fazilatlarini shakllantirishda kafolatlangan yuqori pedagogik samara beradi.

Olingan ilmiy va amaliy natijalardan kelib chiqib, mazkur metodikani va tayyorlangan didaktik materiallar majmuasini respublika miqyosidagi barcha umumta’lim maktablari amaliyotiga keng ommalashtirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti, 1992, 112 bet.

2. Fitrat, A. Tanlangan asarlar (2-jild). Toshkent, “Ma’naviyat” nashriyoti, 2000, 304 bet.

3. Behbudiy, M. Padarkush. Toshkent, “G‘afur G‘ulom” nashriyoti, 1991, 64 bet.

4. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. Toshkent, “Sharq” nashriyoti, 2003, 256 bet.

5. Abdulla Qodiriy. Tanlangan asarlar (1-jild). Toshkent, “G‘afur G‘ulom” nashriyoti, 1994, 432 bet.

6. Karimov, N. Jadidchilik harakati va adabiy jarayon. Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2002, 220 bet.

7. Qosimov, B. Jadidlar: ma’rifat, adabiyot, matbuot. Toshkent, “Sharq” nashriyoti, 1999, 192 bet.

8. Mavlonova, R. A. Pedagogika tarixi. Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti, 2008, 368 bet.

9. Saidov, A. X. Ta’lim mazmuni va kompetensiyaviy yondashuv asoslari. Toshkent, “Nizomiy nomidagi TDPU” nashriyoti, 2017, 180 bet.

10. Yuldashev, J. G‘., Usmonov, S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti, 2004, 256 bet.